

ДА ОСТАРЕЕШ ПО АНГЛИЙСКИ: ГРИЖИ ЗА ВЪЗРАСТНИТЕ В СРЕДНОВЕКОВНА АНГЛИЯ (XIII–XV в.)

Надежда Христова

TO GROW OLD LIKE THE ENGLISH DID: CARES FOR THE ELDERLY IN MEDIEVAL ENGLAND (THE 13TH–15TH CENTURIES)

Nadezhda Hristova

Abstract

This paper aims at presenting the social and legal practices established in England during the Middle Ages, which guaranteed the elderly in need among the urban population that they would spend their old age in peace and relative ease. The research is based on data from bylaws of guilds and religious fraternities, monastery cartularies, town and court registers.

Key words: *retirement, old age, elderly people, pension, guild bylaws, corrody.*

През Средновековието не съществувала система от институции или отделна институция, която да се занимава изключително и само с осигуряването на грижи за възрастните хора, които не могли повече да изкарват прехраната си. И все пак, за онези, които доживявали съответната възраст и притежавали или успявали да си осигурят необходимите средства за издръжка, гарантиращи им храна, облекло и покрив над главата, „пенсионирането” можело да стане реалност. Всъщност Илейн Кларк смята, че на базата на изворов материал от епохата може да се заключи, че поне към XIII в. англичаните вече имали добра представа относно това какво представлявали пенсиите¹.

Напредналата възраст, която обикновено носела немощ и болести, се смятала за достатъчно основание да се оттеглиш от отговорностите си. Последното обаче било лично решение и до голяма

степен зависело от това дали отделният индивид желаел и можел да поеме инициативата да намери начин да осигури съществуването си през последните години от живота си. Вероятно много от възрастните хора били обгрижвани от семействата си по силата на неформални и нерегистрирани споразумения или пък се издържали от онова, което били натрупали като състояние през активните си години. Осигуряването на вдовици често ставало чрез клаузи в завещанията на съпрузите им или по силата на наследствените им права. Имало, разбира се, и възрастни хора, които не могли да разчитат на грижите на потомство и роднини.

Изследователите разполагат с повече информация за начините и условията на уреждане на грижите за възрастните сред селското отколкото сред градското население, защото владенията на селяните били собственост на техните сеньори и всяко прехвърляне на имущество трябвало да бъде заявено в манориалния съд. В същото време за прехвърлянето на имущество с такава цел от градски жители разбираме само от архивите на религиозни институции или от протоколите от съдебни дела, заведени при нарушаване на договорните условия.

Настоящата статия цели да представи обществените и правни практики, наложили се през Средновековието в Англия, за осигуряването на онези възрастни хора сред градското население, на които по една или друга причина се налагало да търсят възможности, чрез които да гарантират достойните си старини. Проучването се основава на информация, почерпена от статuti на занаятчийски, търговски и религиозни гилдии и братства, от картуларии на манастири, градски регистри, съдебни архиви и др.

Да се грижат за свои членове, изпаднали в затруднение или беда, не била нито единствената, нито основната цел на занаятчийските и търговски гилдии и на религиозните братства². Всъщност богатите и влиятелни гилдии и братства отделяли средства за „външна“ благотворителност – милостиня за бедни, които не били техни членове, основаване и финансиране на малки болници и училища, изграждане и ремонт на църковни храмове и пр. Но все пак много гилдии и братства подпомагали и своите членове. Както отбелязва Бен Макрий, гилдиите и братствата, които обещавали финансова

помощ на бедните си членове, били проспериращи, по-активни в широк набор от социални и религиозни дейности и ситуирани главно в градовете³.

Прегледът на разпореждания в статутите на гилдии и братства от няколко английски града (Лондон, Бевърли, Кингстън-ъпон-Хал, Честърфийлд, Ковънтри, Кеймбридж⁴), датиращи от 1388 г. и 1431 г., показва, че предвидените мерки за подпомагане на членовете им не се отнасяли само за хората, достигнали „пенсионна“ възраст – нещо повече, последните дори не са изрично обособени като отделна група нуждаещи се в споменатите документи. Както отбелязва Шуламит Шахар в изследването си върху остаряването през Средновековието, възрастните не са измежду онези, които Библията определя като заслужаващи помощ. Библейската традиция изтъква като такива вдовиците и сираците, болните и недъгавите. Това били и окаяните, на които трябвало да помага Църквата. Когато се оформила идеята за кралското покровителство, т.е. когато кралете станали покровители на слабите и безпомощните, закрилата им се простряла над същите категории сред поданиците им⁵.

Обикновено групите, предвидени за подпомагане в статутите на гилдии и братства, са упоменати по следния начин: „Ако някой от гилдията бъде постигнат от нещастие, така че не му остане нищо и на старини или в болест той не може да се издържа сам.....” (Гилдия на св. Джеймс, Лондон); „...някой, принадлежащ към братството, да изпадне в недоимък или да бъде победен от старостта, така че не може повече да се издържа сам....” (Братство на св. Катерина, Алдърсгейт, Лондон); „...братя и сестри, които са бедни, боледуват или са слаби и не разполагат с достатъчни средства, с които да се издържат...” (Братство на Дева Мария, Бевърли); „...някой от гилдията да изпадне в немощ, да ослепее, онемее, оглушее, или да бъде осакатен или заболее от продължителна или временна болест, и без значение дали е възрастен, или млад, или е постигнат от нещастие, така, че не разполага със средства да се издържа...” (Гилдия на Дева Мария, Кингстън-ъпон-Хал); „Ако някой от братята, поради старост или загуба на крайник, или проказа изпадне в такава нужда, че не може да се издържа сам...” (Братство на Дева Мария, Честърфийлд); „...ако някой брат или сестра от това братство, ако е достигнал ста-

рост или е изпаднал в голяма бедност и не разполага със средства да се издържа....” (Братство на св. Климент, Кеймбридж) и пр. Общото в тези формулировки е разбирането, че помощ следва да получат всички, които по една или друга причина не могат временно или за постоянно да изкарват прехраната си сами, като напредналата възраст е само една от тези причини – също толкова основателни са тежка болест или недъг, случило се нещастие.

От проучените откъси от девет статута само в един изрично се поставят условия за отпускането на помощ – онзи, който може да я получи, трябва да е бил „член на братството за (най-малко) седем години и да е изпълнявал всичките си задължения към гилдията”.

Част от статутите определят конкретно в какво следва да се състои помощта за изпадналите в нужда. Най-често това е сума, изчислена в денарии или пенита, която следвало да се получава всяка седмица. Големината ѝ варира от 14 денария, осигурявани от гилдията на св. Джеймс и братството на св. Катерина в Лондон, през 8, 6 или поне 4 пенита, гарантирани от братството на Дева Мария в Бевърли, 7 пенита, давани от гилдията на Дева Мария в Кингстън-ъпон-Хал и гилдия на Светата Троица в Кеймбридж (втората прибавя и наметало, и качулка всяка година) до четири денария на седмица, предвидени в статута на братството на св. Климент в Кеймбридж. Изчисленията относно необходимите разходи за живот в Англия през тези векове показват, че даваните от гилдиите и братствата средства осигурявали само скромно съществуване, а в някои случаи дори и нещо по-минимално. Смята се, че едно пени на ден е било достатъчно, за да се избегне гладуване, тъй като четвърт пени била цената на самун хляб с тегло 1 кг. Така едно пени можело да осигури скромна дневна дажба от хляб, бира и понякога месо⁶.

В други случаи липсват конкретни уточнения относно подкрепата, която член в нужда би могъл да получи. Натъкваме се на формулировки като: „да го подпомагат с храна, ... или трябва да намерят за него болница....” (Братство на Дева Мария, Честърфийлд); „да бъде подпомаган..... по начин, съответстващ на положението му” (Търговска гилдия, Ковънтри); „да бъде подпомогнат...., че да не му се налага да проси за хляба си” (Гилдия на Светата Троица, Кеймбридж).

Друга възможност за осигуряване на старините за широк кръг от хора в средновековна Англия било придобиването на анюитет (годишна рента) от манастир или на целогодишна грижа в натура и услуги, осъществявана от монашеско братство⁷. Както Барбара Харви уточнява, във втория случай говорим за „пакет от привилегии“ или „пакет от консумативи“, чрез който се осигурявали храна, подслон, а често и облекло⁸. В свое изследване Харви достига до извода, че през XII и XIII в. подобни издръжки били договаряни най-често между манастири и светски лица срещу прехвърлянето на недвижими имоти, често бивша собственост на самите манастири. От края на XIII в. и през XIV в. зачестили случаите, в които страна в подобни договори бил кралят, действащ в полза на кралски служители, достигнали „пенсионна“ възраст⁹. Без съмнение, както отбелязва Илейн Кларк, страните, подписващи подобен договор за издръжка, се пазарели продължително относно условията на споразумението. Клаузите, на които евентуалният получател на издръжката държал, зависели от индивидуалните му нужди¹⁰.

В договорите условията, услугите и консумативите, които манастирът трябвало да осигури, обикновено били точно посочени. Разполагаме с два такива договора: между абатство Сайърънсестър и Джон де Бодинтън от 1310 г.¹¹ и между монасите кармелити от Лин и Хю де Илингъм от Лин и съпругата му Сесилия от 1377 г.¹²

Абатство Сайърънсестър било основано през 1133 г. в покрайнините на градчето Сайърънсестър. Джон вероятно е бил служител на манастира, защото при оттеглянето му в заслужен отдых монашеското братство му предложило грижи като за светско лице със статут по-висок от този на вилан. Съдържанието на договора може да се раздели на две части: в първата се изяснява какво имущество прехвърля в полза на манастира споменатият Джон, а именно „всичкото си недвижимо имущество, земи и ренти в града Сайърънсестър, нивите си там и тези в Честъртън, които е придобил като наследство от покойния си баща...., абатът и братството да го притежават и да го държат завинаги“. Следва втората част на договора, в която се уточнява, че срещу прехвърленото имущество манастирът щял да осигури на Джон до края на живота му, следното: „...място с легло и други удобства в помещение, намиращо се зад голямата порта на

абатството; всеки ден един обикновен бял хляб и един обикновен черен хляб със супа и две блюда от това, което е сготвено за деня за тримата слуги в абатството; и всяка неделя по 4 галона (ок. 18 л – б. а.) обикновен ейл и 4 галона от този, наречен „капелански ейл”, приготвяни в пивоварната на абатството; за облекло и обувки и други неща, които трябва да си купува, да получава до края на живота си от нашата съкровищница по 29 шилинга всяка година на 29 септември.” В споразумението между манастира и Джон е уредено и положението на прислужника му, който всекидневно трябвало да получава „по един бял хляб със супа и гарнитура като тези за конярите.....”. Накрая е уточнено, че ако Джон не изпълни своя ангажимент по договора, „всички тези гореспоменати благодеяния, предназначени за него, се отменят”.

Във втория договор изключително обстоятелствено се описва всичко онова, което монасите кармелити трябвало да осигурят на Хю де Илингъм и съпругата му Сесилия до края на дните им, а именно: „две помещения, т.е. едно помещение на първия етаж и едно над него, с две огнища и две отходни места...”; „помещение за склад и още едно помещение за килер...”; „друго помещение, представляващо малка кухня с огнище...”; „да имат свободен достъп, да влизат и да излизат...”; „свободно преминаване всеки ден в подходящи часове през централната част на манастира, за да достигнат до църквата и да присъстват на месата...”; „обширен участък за градина...”; „осигурява на прислужниците на Хю и Сесилия достъп да черпят прясна вода...”; „всяка седмица по 18 обикновени бели хляба¹³ и по 6 хляба с трици, тежащи по 50 шилинга (ок. 850,5 г – б. а.) и по 16 галона (ок. 72,6 л – б. а.) от най-добрия ейл на манастира, които да бъдат получени от пекарната и пивоварната на манастира от слугите им, преди който и да било друг да може да получи хляб и ейл от там.” Договорът не пояснява какво са предоставили на манастира двамата съпрузи, но като се имат предвид охолните условия на живот, които монасите им гарантират, имуществото, което са прехвърлили, вероятно е било значително по размер и стойност. Това, което двамата съпрузи се задължават да не вършат според договора, е „нито те (нито някой друг от тяхно име) по никакъв начин няма да продаде всичкия или част от хляба и ейла, осигурени за тях, нито пък ще

канят други гости освен добри и почтени хора”, както и да не разгласяват тайните на манастира.

Условията, при които били поставени „пенсионерите”, които били страни по двата цитирани договора, са доста различни и без съмнение са съответствали на имотното състояние и социалния им статус. По големите материални възможности осигурявали спокойни и охолни старини. Особено показателно в това отношение е сравнението между качеството на живот, което Джон и семейство де Илингъм си били осигурили под грижата на монасите и качеството на живот, което гарантирали на своите възрастни членове в нужда гилдиите и братствата.

Ще се спрем и на договори между частни лица с включено условие за доглеждане срещу прехвърляне на собственост. Такъв е договорът, сключен в Годманчестър през 1311 г. между Реджинълд Спрантинг и сина му Роджър, от една страна, и Джефри Грайнд, от друга¹⁴. Срещу прехвърлената от последния в тяхна полза собственост („къща с двор, намираща се на Арнинг Стрийт, заедно с два акра обработваема земя и род и половина /ок. 37 м² – б. а./ ливада”), Реджинълд и Роджър, и техните наследници или правоприемници се задължават „...да осигуряват на гореспоменатия Джефри Грайнд, до края на живота му, каквото му е необходимо, главно храна, питие, облекло и обувки, покрив над главата и всяка година по една овца за зимата...”; „...да осигуряват жилище на Мейбъл, съпруга на този Джефри, ако тя го надживее и да ѝ дават всяка година по една риза”. В договора е направена уговорката, че ако Реджинълд и Роджър или техните наследници и правоприемници се отклонят и най-малко от задълженията си към Джефри, те трябва да го обезщетят в подобаващ размер.

Докато в горния случай договорът не съдържа информация дали двете страни са се намирали в някакви роднински отношения, следващият договор урежда взаимоотношения между баща и дъщеря. Според уреденото споразумение в замяна на „половин акър (малко над 2 декара – б. а.) земя в Тодалисброк, един род (ок. 25 м² – б. а.) земя в Потърсмейд, един род земя в горния край на Корпденеброк, ливада под лъо Хилмейд”, прехвърлени от Джон Иди, неговата дъщеря Феличия обещава, ако баща ѝ Джон „изпадне в нужда през което и да било време от живота си”, тя да му помогне¹⁵.

При нарушаване на споразуменията по договорите за доглеждане от някоя от страните казусът можел да бъде отнесен в съда. За такъв случай ни дава сведения документ от 1292 г., който представлява петиция до пътуващия съд на Шропшиър¹⁶. Томас льо Пелетер от Шрюбъри подал жалба срещу Робърт де Росхол, сержант на град Шрюсбъри, по повод на нарушаване на клаузите на сключения между тях договор от 1288 г. Томас се жалва от това, че е прехвърлил къща на Робърт срещу задължението последният да го осигурява „с жилище и храна, и с всичко, което ще му е необходимо, като храна, питие, обувки, дрехи, бельо и вълнени тъкани”, но Робърт изпълнявал задълженията си само през първите две години след подписването на договора и след това отказал да издържа Томас и той се е превърнал в просяк.

И в трите цитирани договора липсва подробното и пълно уточняване на задълженията на страната, която поема ангажимента да се грижи за възрастните хора – нещо, което явно било задължително за договорите, в които страна била църковна институция. Вероятно сключването на подобни договори между частни лица било разпространена практика в тогавашното английско общество и осигурявало спокойни старини на доста възрастни хора.

В заключение ще отбележим, че сред градското население на средновековна Англия онези, които не можели да разчитат на помощ от семейство и близки и не разполагали със средства да се издържат в старостта си, освен тези, които изкарвали с труда си, вероятно работели до последния си дъх или до пълната си инвалидизация. Това обикновено били наемни работници, които не членували в професионалните гилдии или религиозните братства.

Част от възрастните бюргери, които били прекалено болни или немощни, за да продължават да работят, получавали подкрепа от гилдията или братството, в което членували, след като години наред правели своите вноски в общата каса. Братствата с религиозен характер били много по-активни в това отношение от обикновените занаятчийски гилдии, тъй като благотворителната дейност била една от целите за основаването им. Голяма част от тях се грижели да осигурят подкрепа за остарелите си членове, изпаднали в нужда. Стандартът на живот, който им осигурявали обаче, приближавал „пенсионерите” до ръба на оцеляването.

Някои от заможните граждани постигали споразумение с манастир или друга религиозна институция да прекарат там, в относително спокойствие и комфорт, последните си години. Те заплащали за тези грижи с цялото или с част от имуществото си, като всички условия били уреждани между страните в подробни писмени договори – условията на настаняване, осигуряването с храна и облекло и други грижи. Такива договори за грижи и издръжка, гарантиращи средновековния вариант на пенсия, наподобявали днешните договори за прехвърляне на имущество срещу доглеждане. Подобни договори сключвали помежду си и граждани в качеството си на частни лица, като понякога договарящите се страни се намирали в родствени и кръвнородствени отношения. Така в средновековна Англия постепенно се установявали практики за осигуряване на грижи за възрастната част от населението, оттеглила се от активния икономически и обществен живот.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Clark, E.** Some Aspects of Social Security in Medieval England. – *Journal of Family History*, Winter, 1982, p. 309.

² Религиозните братства били доброволни организации с огромно влияние през Средновековието. Те били светски сдружения на мъже и жени, които се били посветили на религиозни и обществени начинания. За разлика от професионалните гилдии религиозните братства имали членове с различни професии и не включвали в статутите си разпореждания, уреждащи производствени проблеми. Основните цели, които си поставяли, били почитане на светеца-патрон чрез организиране на религиозни празници, процесии и служби, осигуряване на достойно погребение за членовете им и заупокойни служби в тяхна памет, закупуване на свещи и утвар за храмовете им и изграждане на чувство за солидарност между братята и сестрите. Някои братства предвиждали и помощ за свои членове в затруднено положение, осигурявана от фондове, в които същите тези членове влагали средства през по-добрите години от живота си. Религиозните братства били особено популярни в средновековна Европа през XIV–XVI в. – Вж. **McRee, B. R.** Charity and Gild Solidarity in Late Medieval England. – *Journal of British Studies*, 1993, vol. 32, no. 3, pp. 195–197.

³ *Ibid.*, p. 200.

⁴ Вж. English Gilds. Early English Text Society Original Series. Published January 1, 1870 by Early English Text Society. Ed. by Lucy Toulmin Smith, L. Brentano, pp. 5–6, 150, 157, 166, 231, 234, 267.

⁵ **Shahar, Sh.** Growing Old in the Middle Ages. ‘Winter Clothes Us in Shadow and Pain’. London and New York: Routledge, 1997, p. 165.

⁶ **Dyer, Ch.** Standards of Living in the Later Middle Ages. Social Change in England c. 1200–1520. Cambridge, 1989, p. 253.

⁷ **Fizzard, A.** Retirement Arrangements and the Laity at Religious Houses in Pre-Reformation Devon. – *Florilegium*, 2005, vol. 22, p. 59.

⁸ **Harvey, B.** Living and Dying in England, 1100–1540: The Monastic Experience. Oxford: Clarendon Press, 1993, pp. 179–181. Пат Тейн е групирала договорите за осигуряване на издръжка от манастир, в четири категории: такива, наложени на манастир от краля, който урежда пенсионирането на добър и верен служител; сключвани между манастира и негови собствени служители; подписани от манастир срещу прехвърлянето на недвижимо имущество; подписани между манастир и светско лице срещу определена сума в брой. – Вж. **Thane, P.** Old Age in English History: Past Experiences, Present Issues. Oxford: Oxford Univ. Press, 2000, pp. 81–83.

⁹ **Harvey, B.** *Op. cit.*, p. 189.

¹⁰ **Clark, E.** *Op. cit.*, p. 312.

¹¹ The Cartulary of Cirencester Abbey, Gloucestershire. Vol.3. Ed. by Mary Devine. London: Oxford University Press, 1977, p. 811.

¹² **Little, A. G.** Corrodies at the Carmelite Friary of Lynn. – *Journal of Ecclesiastical History*, April 1958, vol. 9, no.1, pp. 18–20.

¹³ Под обикновен хляб или хляб с нормално качество се разбира хляб, приготвян за монасите в манастира.

¹⁴ Цит. по: **Raftis, J. A.** A Small Town in Late Medieval England: Godmanchester 1278–1400. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, *Studies and Texts*, no. 53, 1982, p. 32.

¹⁵ *Ibid.*, p. 27.

¹⁶ *Select Bills in Eyre, A.D. 1292–1333.* Ed. by William Craddock. Selden Society, vol. 30, 1914, pp. 6, 22–23.

ЛИТЕРАТУРА

Clark, E. Some Aspects of Social Security in Medieval England. – *Journal of Family History*, Winter, 1982, pp. 307–320.

Dyer, Ch. *Standards of Living in the Later Middle Ages. Social Change in England c. 1200–1520.* Cambridge, 1989.

English Guilds. *Early English Text Society Original Series.* Published January 1, 1870 by Early English Text Society. Ed. by Lucy Toulmin Smith, L. Brentano.

Fizzard, A. Retirement Arrangements and the Laity at Religious Houses in Pre-Reformation Devon. – *Florilegium*, 2005, vol. 22, pp. 59–79.

Harvey, B. *Living and Dying in England, 1100–1540: The Monastic Experience.* Oxford: Clarendon Press, 1993.

Little, A. G. Corrodies at the Carmelite Friary of Lynn. – *Journal of Ecclesiastical History*, April 1958, vol. 9, no. 1.

McRee, B. R. Charity and Gild Solidarity in Late Medieval England. – *Journal of British Studies*, 1993, vol. 32, no. 3, pp. 195–225.

Raftis, J. A. A Small Town in Late Medieval England: Godmanchester 1278–1400. *Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Studies and Texts*, no. 53, 1982.

Select Bills in Eyre, A.D. 1292–1333. Ed. by William Craddock. *Selden Society*, vol. 30, 1914.

Shahar, Sh. *Growing Old in the Middle Ages. ‘Winter Clothes Us in Shadow and Pain’.* London and New York: Routledge, 1997.

Thane, P. *Old Age in English History: Past Experiences, Present Issues.* Oxford: Oxford Univ. Press, 2000.

The Cartulary of Cirencester Abbey, Gloucestershire. Vol. 3. Ed. by Mary Devine. London: Oxford University Press, 1977.